

Մարիաշ Ասորեստանցիներու իշխանութեան անցաւ, այլեւայլ զգուշարութիւններ կը յառնէին: Պատանի զի, եթէ օրինակի համար՝ ենթադրենք ամենահինը՝ Համայնքը, 2000էն, շէրքը կրնար սպաշտութեանը ենթադրել որ եթէ նոյնին մէջ սահմանի կամ քաղաքի մ'անունը կը հանդիպի, այն պէտք է որ Համայնքի հնագոյն ձեւը բլայ: Իսկ այժմ՝ այսպէս չէ. գիտեմք որ գէթ մ. Գարուն՝ Համառ կենդանական քաղաքով պետութիւն մը կար: Վարկեմը արդէն 1100ին ասորեստանեայ արքանապետութեան մը մէջ՝ «Կարգաւոր» ձեւով կը հանդիպի, եւ անկէ շատ յառաջ ալ եղբարեայ արքանապետութիւններու մէջ՝ նոյնպէս այն ժամանակը՝ որտեղից Մարշառ առնիծի մեծ արքանապետութիւնը շինուած է, այն է՝ իբր 750ին, կրնանք իբրեւ ստույգ հաստատել, որ այն քաղաքը՝ «Մարիաշ», եւ այս երկիրը՝ «Գարգում» կը կոչուէր: Բնակիչ եւ բրիտերը՝ որ արքանապետութիւններու մէջ ինչ անուններ կրնայէր գտնել. եւ այլեւայլ խորհրդածութիւններ զմեզ առ. այն կ'առաջարկէր, որ Համայնքի մեծ արքանապետութեան մէջ՝ եւ միայն այստեղ՝ «Համառ» հին անունը պիտի գտնուի. նոյնպէս Զբարթիքի ամէն երկայն արքանապետութիւններուն մէջ, որոնց անունայն ժամը գտնուած է, եւ շատ կարեւոր բացատրութեամբ մը՝ միայն այս արքանապետութիւններու մէջ՝ «Կարկեմը», անունը. եւ Մարիաշ առնիծի անարատ արքանապետութեան մէջ՝ եւ միայն այստեղ՝ «Մարիաշ» կամ «Գուրգում», անունը պէտք է որ գտնուի:

Քանի մը տարի յառաջ Մայլաթիայի՝ հին Մեխիէլիոս կամ Մեխիսէնի ժողովրդը առնիծի որսորդութեան պատկերին վրայ բոլորովին անտարտ արքանապետութիւն մը հողէ հանուեցաւ: Արտեստին ունէն եւ զբրու ձեւերէն հետեւը նշանելով՝ պէտք է որ սակայն «Հատարեան» արքանապետեան պարագայութեան հուսկ վերջին ժամանակներէն այն տեղերը շինուած բլայ: Պատանի զի Մեխիկայի վերջին շարք թագաւորներու բնիկ անուններն իրենց երկարութեանէն գտնուելով՝ պէտք է որ բաղադրեալ բլայն, եւ վերջին անունը համար կրնանք զայն ստույգ հաստատել: Բայց առնիծի որսորդութեան արքանապետութեան մէջ հանդիպող թագաւորին անունը չի կրնար բաղադրեալ բլայն: Պատանի զի մի միակ ձեւով մը կը բացատրուի: Արդ այս անունը երէք՝ «Հատար», թագաւորներու ալ կը տարի, այսինքն՝ բաց չի յիշուէն, կը տարի նաեւ Վարկեմի մէջ թագաւորին եւ Բորի (Bor) կոչովին վրայ՝ նաեւ Տարսոսի արեւմտեան կողմն մէկ թագաւորին: Միւս կողմանէ ասորեստանեայ արքանապետութիւններու մէջ՝ «Հատար», թագաւորներու անուններէն ամէնէն աւելի յաճախ՝ «Մուսուլ» անունը, այն է՝ երէք անգամ, կը հանդիպի, եւ բաց ասկէ թերեւս նաեւ եղբարեայ արքանապետութեան մէջ: Ինչպէս Վարկեմի այժմ՝ որ առնիծի որսորդութեան արքանապետութեան թագաւորին անունը՝ «Մուսուլ», բլայն, հախարհաբանական հիստորիական պետութեան վերջին ժամանակներէն գիտենք երբեք թագաւոր, որ «Մուսուլ» կը կոչուէր,

այն է՝ Գուրգում: Եւ Կոմագենի թագաւորները, որոնք Մեխիսէնի սահմանակից զբաղի պետութիւններն էին, Չի՝ կրնար բլայն՝ որ այս երկուքէն մէկը տանի մը նաեւ: Մեխիսէնի տիրած բլայն՝ Վինիկը այսպէս ալ ենթադրեց. սակայն Ասորեստանի Սարգոն թագաւորին արքանապետութեան հրատարակութեան մէջ, զոր անիկայ բլայն, սպարգած մէկ տխրէն ստուգութեան համեմատ ծաւառանք առջեւ փակեց: Իմ խնդրանքս քննուեցաւ արքանապետութեան կաղապար, որ Վարիս կը գտնուի, եւ իրն ստուգուեցաւ: Ասոր համեմատ՝ Կոմագենի թագաւոր թագաւորը 712—708 Մեխիսէնի տիրած էր: Ասով վերջին ասորեստանի հաւանական կ'ըլլայ, որ ինչն է առնիծի որսորդութեան արքանապետութեան մէջ յիշուող Մուսուլ թագաւորն ալ, եւ արդէն այլեւայլ պատճառներ զայն անտարակուսելի կ'ընեն: Ասոր արքանապետութեանն կրնանք Կոմագենի եւ Մեխիսէնի արքանապետութիւններուն խմբեր կազմել, երկու անունները՝ որոնք այն տաններն՝ որուն կը վերաբերին, ասորեստանեայ ձեւով՝ «Կոմագենի», եւ «Մեխիէլ» զգուշ, ձեւերով մեզի հասած են:

Գտնուած են նաեւ բազմաթիւն մ'արքանապետութիւնները՝ որոնք միեւնոյն պիտուի թագաւորներուն կը վերաբերին, Տարսոսի հիւսիսարեւմտեան կողմը, եւ բաց ասկէ արքանապետութեան մ'ալ առաջի մը վրայ, որ Բարբելոնի աւերակներուն մէջ գտնուած է: Այս թագաւորներէն մէկը՝ իւր արքանապետութեան համեմատ, կը տիրէր գէթ Եփրատի եզերքը Կարկեմի երկրներուն, եւ արդէն մ'ալ տար թագը, կը տիրէ նոյն իսկ Վարկեմի, եւ այս արքանապետութիւնը գրեթե ձեւերէն գտնուելով՝ «Հատարեան» արքանապետութիւններու հուսկ վերջիններէն բլայնը. եւ թագաւոր մը, որ Տարսոսի արեւմտեան կողմը եւ Վարկեմի երկրներէն կը տիրէ, հարկ է որ միշտակեալ իրիկիկայի ալ տիրած լըլը: Յետադետեստանեայ ժամանակը — վառն զի յիշուող արքանապետութիւնը պէտք է որ այս ժամանակէն բլայն, ինչու որ ասկէ ետքը Վարկեմի երկիրը ոչ անկուր էր եւ ոչ ալ Ասորեստանի իշխանութեան տակ, — իրիկիկայի առաջին ժամանակը նուաճուեալ անհանգիստ է, Հատարեան արքայ արքանապետութիւններու թագաւորները՝ վերջին ասորեստանի հաւանականութեամբ՝ իրիկիկայի թագաւորներ են, որոնք նաեւ Տարսոսի արեւմտեան կողմն տիրեցին, եւ իրենց երկրին համար քանգալած մեհենարաշը՝ իրիկիկայի համար ալ է, որուն բնիկ անունը՝ «Իրիկիկ», եղած բլայնը է, ինչպէս այս անունն յաճախ եւ ասորեստանեայ ձեւերէն կրնայ հետեւցուի:

Այս իրիկիկան թագաւորներէն մէկն ինք զինք նախ չ'անանանք՝ թագաւոր իրիկիկայ, ու այլ անգլայ մը՝ որուն արեւմտեան քաղաքին արտաւորապէս կը տարուի: Ասկէ պէտք էնք հետեւցնեն, որ — եթէ իրիկիկայի թագաւորներն ընդհանուր արտապահ էր չունէին, զոր, որ. «Թագաւոր արաշարհ» կամ նման բան մը, ինչպէս օրինակի համար Ասորեստանցիներու լայն կը հանդիպենք — անով պէտք է իրիկիկայի մայրաքաղաքը՝ Տարսոսի հասկնալ, Այս քաղաքին անունը այն տաններէն էր այն

արևանագրութիւնը գրուած ըլլալու է, այն է իբր 650ին, ասորեականացի եւ արամեական գրութեան համեմատ կը կոչուէր «Տարգ»- (Tarz), Անուան այս արամեացի բառն արամեագրութեան մէջ գտնուելու է:

Տիտղոս մը, որ քի թ ասորականներէն նսեւ. Արիիկայի թագաւորները կը կրէին, պիտի նշանակէ անշուշտ ձեւերու խումբ մը, որուն մէջ ասորիկէն ձեւը չորրորդին հետ նոյն է: Այս ձեւը՝ որովհետեւ յաճախ կը հանգիպի, մի միակ ձայն մը, եւ որովհետեւ ձայնաւոր չկայ, մի միակ բաղաձայն մը կը նշանակէ: Այս Եփեսոսի քով Արիիկայի գէթ երեք թագաւորներ «Սիւննէսիս» (Syennesis) կը կոչուին: Միայն մէկը, Սիւննէսիսներէն մէկուն չկայր, «Սիւննէսիս» կը կոչուի: Այլի հետեւցուեցաւ ասորէն շատոց, որ «Սիւննէսիս» արտղոս մը պիտի ըլլայ: Ասոր հետ կապաւորած կը միտարնի, որ թագաւորներէն մէկուն չկայր Հերոդոտոս սլազդ անուանաւորէ: Աւելի «Սիւննէսիս» կրնայ արիւղ թագաւորին զահակաւորութեան արտղոսն ըլլալ՝ իւր մահուանէն ետեւ արտղոսը յաջորդին կ'անցնի, իսկ իրեն կը մնայ նշնգեան սեպհական անուան: Արիիկան թագաւորներ «Սիւննէսիս» արտղոսը՝ որ չորս անգամ օ բաղաձայնն ունի — մէկը ե-ի եւ է-ի մէջուղը՝ spiritus lenis (անշուշտ ձայնը) որ չի գրուի, 2 եւ օ արմատականին մէջ անցը — այն յատկութիւնն ունի՝ որ ասորիկէն բաղաձայնը չորրորդին հետ նոյն է: Նշնգեան է նսեւ, ինչպէս քիից, հիտտիտական արմատագրութեաններէն քիիկէնէն թագաւորական արտղոսը: Անոր համար կրնաք զոյր «Սիւննէս» կարգաւ: Եթէ այս գրեթէ իրարմէ անպիտ գտնուած ընթիւ երցուաններն ազիւցն են, հարկ է որ գէթ ըստ մասին զիտար ստաւէն են, թէ եւ հիտտիտական գրերն աստանձնադասականութիւններ ունենան՝ պէտք էր որ շատ գէպքերու մէջ՝ գրերու այլեւայլ խմբերն միեւնոյն հնչուէին, եւ յատուկ անուկ կարծեաւանները՝ միեւնոյն ձեւերու անհնային:

Եւ արդեաւմը «Համատ» (սկզբնաստար հագագային հշմամբ) բառին ձեւերու խմբին ասորիկէն ձեւը նոյն է Սէ(?)ննէսիս խմբին երկրորդ ձեւին (անշուշտ ձայնը), երկրորդ ձեւը նոյն է «Կարեմիւ» խմբին երրորդին յաջորդող ձեւին (երկրորդ ձեւն յաջորդող [ժ] ձեւին): Երրորդ ձեւը (այն է Գամ Գնոյն) «Մնիկէի» խմբին վերջին ձեւին հետ, եւ այդպէս «Կարեմիւ» եւ «Արիիկա», «Կարեմիւ» եւ «Յար-բի-բի-«Համ» Յար-կու») ասորիկէն, Ժողովրդական կայմամբ «Յարկուդիմի», երկնգուան արմատագրութեան մէջ, զիտար կը ստուգեն: Նոյնպէս «Գուրգուս» կամ «Մարկա» (ը իբր երկրորդ բաղաձայն) եւ «Յարգ-խմբերն, զարմաւալ «Սիւննէսիս» եւ «Յար» խմբերն: Ստուգման ծաղկութիւնն այնպէս կատարեալ է որ աւելին չի կրնար մտածուիլ: Ասով աստուարիկ յաջողեցաւ շատ յատուկ արմատներ ընթիւ երցուսը:

Այդ, այս կերպով արմատագրութիւններու ընթիւ երցման հիմը գտնուեցաւ: Գտնուի անուններու ձեւախմբերու ձեւերն իրարու համեմատով զրա-նուեցաւ ի(ո)ժ, գ(ս)ժ, ե(ս)յն, ժ(ս)ժ, ժ(ս)ժ, ե(ս)յն, ժ(է)Լ, ժ: ի(ք), Գ(ք), Ե (ս)յն ձեւերը: Եթէ

այս ձայնաշարները մերկայցնենք ծածօթ նշանա-կութեամբ բառերու խմբերուն, կ'իմացուի՝ օրինակի համար՝ թէ է վերջաւորող բառերուն սեռականի երկու ձայնաւոր ունի, հաւանականաբար է (կամ է) « (կամ »), թէ ազգին անուան վերջաւորութիւնն ալ նոյն ձայնը ունի, թէ յաջադի սեռականի վերջին բաղաձայնը է է, թէ հագագայինը շշտանի մը հետ «ե», բառն է, թէ երկու ձայնաւոր (հաւա-նականաբար «կամ» միացուել է կամ է ձայնաւոր), միացեալ շշտանի մը «այս» կը նշանակէ, թէ «ե եմ» փ (կամ մէ) կը գրուի, թէ «արքայ» բառին համապատասխանող բառն օ ձայն մըն է իրեն յաջորդող երկու ձայնաւորով, որ հաւանա-կանաբար է կամ է է, թէ շշտան գիր մը, աստու-նական մը եւ ք բաղաձայնները միասին «կամ» կամ «զաւակ» կը նշանակեն, թէ «երկր» նշանա-կող բառի մը վերջին բաղաձայնը ք է, թէ «մե», կամ նման բառի մը բաղաձայններն է եւ շշտան գիր մըն է, եւ այլն: Ասով կրցանք, յառաջ քան արմատագրութիւնները կարգաւոր կերպին զոյր որոշ բան մ'ընէ կարեւորապէս, այն կարծիքն յայտ-նել՝ որ «հիտտիտները» հայերէն է: Բայց այժմ ասիկայ այլ եւս կարծիք չէ արմատագրութիւնները յաջորդական կարգաւորէն ետեւ՝ ասիկայ ստուգ-իրականութիւն երաւ: Ասան զի գրեթէ ինչ որ հիտտիտներու ձայնն գիտենք՝ հայերէն է, կամ ծշգաղոյնն էն հայերէն: Եւ ինչ որ հայերէնի մէջ հիտտիտներէն համապատասխան կը գտնենք՝ հայե-րէնի ձայնական ծածօթ օրէնքներու համեմատ՝ անիկ յառաջեկած է: Այդ այս նորագիտ հիման զոյր շարունակելի այնպատուութիւն, եւ ասով ուրիշ ձայնաշարներն եւ բառերու նշանակութիւնները զոյր, սորնք իմ բնաւորա կրնային հաստատուի: Այսպէս հայերէն «արգ», (հիտտիտներէն իբր «արկա») «այն», (հիտտիտներէն դրուած) ք, որ կը կարգաւորէ «արք», «այն» (հիտտիտներէն «արգ») եւ այլն բառերուն՝ հիտտիտներէնի մէջ համապա-տասխանող բառերուն ընթիւ երցման իմացայ:

Այս պարզապէս մէջ՝ գրեթէ անուշա-եւ աւելորդ է եւ այն պարզապէս, թէ մէջնական նշանագրերու ձայնաշարները հայերէն բառերու հետ յարաբերութեան մէջ են. թէ զոր օրինակ՝ Կամմազնէն եւ Մեկիտնէն Մատուլսար արմա-նագրութեան մէջ՝ մեր կարծեալ՝ Կամմազ հի-կամմազնէն նշանակող խմբին մէջ տեսնուող առեւծի մագիլը պէտք է «մագ-հ» (ս-ի թ, գ-ճ) կարգաւ-արդ «մագիլ» հայերէն բառ է. եւ թէ վերջապէս գրեթէ այն ամէն գէպքի մէջ՝ երբ ասորիկայ մը նշանակող այտաներն ծածօթելու մէջնագիրը կը կարգաւոր, նոյն աւագային համապատասխանող նոյնաձայն բառը կայ հայերէնի մէջ, կամ հայերէն բառին սկզբնաստութիւնը հիտտիտական ըն-թիւ երցման գէթ բաղաձայններուն կը համապատաս-խանէ: Այլի կը հետեւի՝ որ «Հիտտիտ» Գիւնգիլի Գոտեբա Գոնիլնիսն է, եւ այս Գոնիլնիսն Հայերէն նշանաշարի մէջ:

Այս ծածօթութիւնը կարեւոր է Հիտտիտ-ներու բնիկ անունը որոշելու համար, եւ Գար-մայալ — հարը շատ նպաստաւոր պարզաւ այլ — Հայերու եւ Հիտտիտներու իրարու անեցած ազդրը

աստուածուհւոյն եւ իւր սիրականին պաշտմանը միայն Հատերու քով շնորհ իրենցմէ անցաւ Փոքիզացիներու Բաւական ծանօթ է, որ ասոնցմէ ալ արեւմտաւոր գաղղիէց ... եւ Փոքիզացի Հատերի ըստ մասին կրօնական պաշտմաններու տարածման միջնորդ եղան։ Այս պաշտմանը նաեւ ուրիշ տեղ մը շարունակուեցաւ, այն է այն տեղ՝ ուր մինչ փոքուեալ իրաւունք ունինք՝ այսինքն Հայաստան։ Թէեւ այստեղ նախաբերիտանեական ժամանակները պարտական պաշտմանները տիրող էր, բայց ըստ փոփոխութեամբ. որուն մեկնութիւնը միայն անով կը տարւէ, որ այն պատուաւորութեամբ էր ընկի, Տէր Հայկական՝ այսինքն Հատեան, պաշտմաններուն վրայ։ Հայերու պաշտմաններուն մէջ ինչ որ պարզական չէ, եթէ տարական ծագում չունի՝ Հատեան է։

Թէ Հատիւ-Հայերու զոգոմ-իւնը մինչեւ որ ժամանակ կ'ընայք զիտանալ, տակաւին անտաղդ է։ Թէ Եգիպտոսի Բաւականի Գ. Թագաւորին ժամանակ, իբր 1500 ին, յիշուող Մեծ-Խառեի Թագաւորը Հատիւ-Հայ էր, չենք գիտեր։ 1400 ին Պաղատեանի մէջ կը հանդիպեցէր երկու անձի որոնք, ըստ երեւութի Տոգիկ-գերմանական, եւ հետեւաբար անշուշտ Հայ անուն ունին, այն է Ը-աւ-դ-ա-ր, եւ (W, Y) Աշ-գ-ա-ր, որ բառին վերջին մասը կրնայ դուռն կամ դուռն կորցնուցնի։ Անտաւականի է՝ որ իբր 1300 ին տալով Խառեի Խ-ա-ր-ը (Թերեւս Խառեի-տէր իբր Հ-ա-ր-տէր-տէր հնչած) Թագաւորին բանական մէջ Տոգիկ-գերմանացիներ, հետեւաբար անշուշտ Հայեր կային։ Բայց թէ ինչն թագաւորն եւ իւր զօրակիցները Հատիւ-Հայ էին, կը մնայ անորոշ։ Իսկ արեւմտա-գրութիւնները 1000 ին շուրջ կը տեղադրուին։ Ասոնք պարզապէս իրենց գոյութեամբ կը վկայեն, որ այս տարեկան զէթ Համան-Համան եւ Կար-կեմիշ՝ Հատերու ձեւն էր։ Թէ այս արեւմտա-գրութիւններն եւ թէ առաջին հազարամեկի (յ.Վ. Գ. Գ. Գ. Գ.) տարեկանայն արեւմտա-գրութիւններն ամենեւին նշան մը չեն տար՝ որ Հատերը Ասորիքի մէջ մեծ պետութիւն մը կազմած ըլլան։ Այս ժամանակները հատեան միայն Փոքիզացի պետութիւններ կային։ Արեւմտագրութիւններէն կ'իմանանք, որ Ասորիքն եւ ասոր հիւսիսարեւելքի է բաց անտեղ Կարեմիշը, ինչիցից Հատերը նուաճած են։ Վասն զի այս թագաւորներէն ոմանք իրենց զօրքնը ինչիցից կը կոչեն, եւ այս արեւմտագրութիւններու շատերուն մէջ ինչիցի կը յիշուի, եւ նոյն իսկ այն արեւմտագրութիւններուն մէջ, որոնց ինչիցի կը չվերաբերին յայտնի է։ Արեւմտագրութիւնները կը վկայեն՝ որ ինչիցից Հատերուն մէջ Տէրն են։ Սարգան՝ Ասորեանացիներու թագաւորը (722—705) Տարսիս արեւմտեան կողմէն Հատերու պետութեան վերջ տուաւ։

Թէ Հատերը կամ ասոնց ազգակիցները առաջին անգամ երբ Տարսիս արեւմտեան կողմէն երեւցան՝ կը մնայ անորոշ։ Մինչեւ Տիմուր ըստածներուն համեմատ՝ անկարելի չէ, որ Եգիպտական Ժողովրդի մասերը Կարեմիշ անցքին մէջ գտնուած Մուտ-Սուտիս, կոչուած արեւմտագրութիւնը իբր 1200 էն ըլլայ։ Իբր 850 ին եւ անէն ետեւ Կապ-

պոզոփոյի մէջ կը ծաղկէր պետութիւն մը, Թերեւս «Խամանի», կոչուածն, որուն թագաւորներուն են՝ Բողազքեզի թով գտնուած հատեան մեծա-գործ պատկերաքանդակներն ու արեւմտագրութիւնն ենքը։

Երբ Ասորեանացիք աշխարհակալ պետութիւնը, որ հատեան փոքրիկ պետութիւնները նուաճեց, կործանեցաւ, Թերեւս ասէն ալ յառաջ, հատեան ազգը վերադարձ շուրջ առաւ ինչիցիան թագաւորներու տակ, որոնց ձեւերը էր իբր 500 տարի կամ Թերեւս ըստ ասելի յառաջ, Ամենսս լեւներու անդիի կողմէն ինչպէս նաեւ հարաւային եւ հիւսիսային կողմերը։ Իբր 600 ին ինչիցիան հատեան մէջ թագաւորին պետութեան սահմանին մէջ էր՝ Տարսիս հարաւարկողը բուն ինչիցիային զատ, նաեւ հիւսիսարեւելքից (— Մեկտեմէ) երկիրը, արեւելարկող՝ Եփրատից եզերքը Վարկե-միշ երկիրը, եւ մեծն «Խառե», այն է Կատտանի, որուն կը վերաբերէին նաեւ Տարսիս արեւմտա-կողմէն երկրները։ Ինչպէս կ'երեւայ՝ նոյնը կ'առանձնէ ինչ զինք նաեւ իշխան Լիւսիսիային, ինչպէս կ'անունաւ իշխան Հատերու։ Ասոր թողը, տաշար արեւմտագրութեան մէջ յիշուած թագաւորը, բաց ի ինչիցիային եւ Խառեին՝ զէթ նաեւ Կարեմիշը իւր իշխանութեան տակ ունի։ Աւելի ուշ ժամանակներ ինչիցիան թագաւոր մը արեւմտա-գրութիւն մը քանդակել տուած է, որ Տէր Լիւսիսիս կ'ստանալէ թով գտնուեցաւ, որուն մէջ ինք զինք արեւմտեղ Լիւսիսիային թագաւոր կ'անուանէ։ Գալստիլիէ (Կատտիայի) եւ Տարսիսի մէջտեղ ինչիցիային մը, որդւոյ ինչիցիային, ասելի յետագային ժամանակի տաղանդաւոր գտնուեցան։ Ուստի եւ վերջին ժամանակներ ինչիցիան պետութեան ճշդիւ գրեթէ այն տարածութիւնն ունէր, զոր Յոյներու աւանգած աւելի յետագային ժամանակի տեղեկութիւններէն կրնայինք հետեւողքնել։ Այս տարածութեանէն կ'իմանաք, թէ ինչու ինչիցիա ինչիցիսիսիսիսի մէջը Բարբելոն թագաւորի մը հետ միասին երբեմն Լիւսիսիայի Ալեքսանտր եւ Մարքոս Կիսսարէս թագաւորներուն մէջ միջնորդութիւն ընել ձեռնարկեց, վասն զի Ալեքսանտրին հակառակ ինչն ալ Փոքի Սիւրի մէջ գերիշխանութիւնը ձեռք բերելու կ'աշխատէր, եւ միւս կողմէն Բարբելոն թագաւորին զաւթին էր։ Եւ ինչ ինչն ըստի ըստի՝ եթէ ըսենք, որ Եգիպտոսի Նեքտաուլ թագաւորին Կարեմիշը վկայ արշաւելը ոչ թէ Բարբելոն Նեքտաուլից (Կարեմիշը Նեքտաուլ թագաւորին էմ) էր, այլ միանանդ թէ ինչիցիան թագաւորի մը դէմ, որ Կարեմիշը նուաճած էր, Նեքտաուլիցնաւոր ասոր օգնութեան եկաւ։

Ամենաւոր արեւմտագրութիւնները իբր 500 էն (յ.Վ. Գ. Գ. Գ.) ըլլալով են։ Ըստ համեմատեան որ Գարսիիններու տիրապետութեան ժամանակ հատեան գրեթէ տեղը արեւմտեան գրեթէ կ'ան զարեւցին։ Այս ժամանակները Գարսիիններու գերիշխանութիւնը կազմուեցաւ, եւ ասով կը մեկնուի թէ ինչու այս ժամանակէն ետքը ինչիցիան թագաւորներու արեւմտագրութիւններուն ամենեւին չենք հանդիպել։ Աւելի յետագային ժամանակի ինչիցիան

յառուկ անունները մի միակ են՝ որ 550 էն ետքը Կիլիկիայի հնդիկ-գերմանական բնակիչներու գոյութեան արձագանքը կու տան:

Իբր 500ին հնդիկ-գերմանական Հատիռ-Հայրե կ գտնենք արեւմտեան Հայաստան Թէ ասոնք ինչ ճամբով են երբ մինչեւ այստեղ յառա-նջացած են՝ չենք գիտեր: Ահհաւանական չէ, ինչ-պէս քանի որ ասրի յառաւջ դրած էի, որ Կիւմ-մերայուց Կիլիկիա աշտալը՝ զիրենք այնտեղ միշտ ըլլայ: Կարելի է խառն բնայնարհէն այս Հատեան - Հայերու գաղթականութիւնն սկսած ըլլայ: Սակայն, քանի որ հին Փոռիգիայի մէջ ալ Հատեան գտանք, կրնանք զայն եւս ենթադրել՝ որ հայ գաղթականները արեւմտեան եկած ըլլան, որով որ միարեանիք հնդերու այն աւանդութեան — զոր բոս ինքեան ընդունելու հարկ չկար եւ միա-բանելն հարկաւոր չէր — որուն համեմատ՝ Հայերը Փոռիգիայէն ծագում առած են եւ իրենց լեզուն փոռիգաբէնի կը նմանի:

Հատեան-Հայերու նախնական պատմութեան վրայ մեր գիտացածն այսչափ է:

Ըստ ինքեան բաւական նշանաւոր է՝ որ «հիտտիտ», կոչուած արեւմտագոթ թիւնները կարգաւոր՝ հին ազգի մը սկզբնական բուն յիշատակարանները գտանք, որոնք նոյն ազգայն պատմութեան, լեզուին եւ կրօնին վրայ վաւերական տեղեկութիւններ կու տան. այսօրեան Հայոց այն ազգէն սերած ըլլալը՝ խոշոր աւելիչ նշանաւոր կ'ընէ: Պատն զի այս նոր ծանօթութեամբ Հայերու պատմութեան եւ հայ լեզուի շատ դարերուն վրայ լոյս կ'արձակուի, մինչ գեռ. նոյնիւրու վրայ այն դարերէն որեւէ տեղեկութիւն չունէինք: Այսուհետեւ՝ «հիտտիտեան» լեզուն յիշատակարանները մեր հնդիկ-գերմանական լեզուին բունն ամենահին յիշատակարաններն են, եւ հնդիկ-գերմանական պատմութեան ամենահին բնիկ վկայութիւններ: Եթէ իրաւացի է այն խոշորն՝ որ Հնդիկ-գերմանացիներն արդեօք Ասիայէն թէ Եւրոպայէն յառաջ եկած են, նոյնին որոշումը գլխաւորաբար անոր վրայ պիտի յենան, որ արդէն 1000ին (նախ ք. դ.թ.) եթէ ոչ շատ աւելի յառաւ, Հայերն Փոքր Ասիայ եւ Ասորիքի մէջ իբրեւ տիրող ազգ կը բնակէին:

Թ Գ Ր Ա Վ Ց Ո Ւ Թ Ի Ն

ԿՈՒԿՈՍՈՒՆ Թ Գ Ր Ա Վ Ց Ո Ւ Թ Ի Ն

Գ.

Թ. Այլագովակի:

Կնքեալ Սեպտեմբեր 26ին (Հոկտ. 8) ան-նման փառաբանութեամբ՝ Թեոքրիսիայի մէջ տո-նուեցաւ մեր նշանաւոր ծովանկար Այլագովակիի գեղարուեստական գործունէութեան 60ամեակը: Որչափ կը՝ յիշենք, այս առաջին անգամն է, որ

հայ մը՝ Ռուսաստանի մէջ այսչափ ընդհանուր եւ անկեղծ յարգանքի եւ խորին համարութեան ցոյցեր կ'ընդունին: Ճիշդ է որ գեղարուեստը հայ-րենիք չունի, գեղարուեստը հաւասարապէս մաս-շնիկ է հայ հասկանքի եւ ամէն փոքր շատ զորա-ցած հասարակութեան. այն տեսակէտով ալ՝ Յովհ. Այլագովակիի՝ թէեւ հայ բնութիւնը սերած, բայց իբրեւ ոչ թէ հայ անձուկ չըլանի՝ այլ ընդ-հանուր Ռուսաստանի փառքը եւ բովանդակ գեղ-արուեստի ուշադրանքը պարծանքը կը կազմէ: Այսու ամենայնիւ Այլագովակիին համարը միշտ իբրեւ փայլ կը մնայ հայ ցեղին, որովհետեւ մեր ցեղի մէջ է ծնունդ առած այն համարը. եւ այս պա-րագան այնքան աւելի ուշադրելի է մեզ համար, որ իսկապէս հայը շատ քիչ է արտադրած այնպիսի դասակ, որ ընդհանուր մարդկային, կամ համաշ-խարհային հնչակ հեռք բերէ:

Ծովհաննէս Դոստանդին Այլագովակի ծնած է Խրիմի Թեոքրիտ քաղաքը 1817 Թուլիսի 17 ին: Իւր ծնողներն աղքատ էին, եւ երբ բարեխաղ զուգարդիպութիւն մը կամ ուղղակի բախտը չգտնէր իրեն եւ բարբար հեռք մը չհասնէր սինքը՝ գեռեւս մանուկ ժամանակ, ընտանեկան խնարհ յարկէն, եւ շտապէր այնպիսի միջավայր՝ ուր իւր բնածին տա-ղանդը զորդացնելու ամեն միջոց բաց էր իւր առ-ջեւ, հաւանականաբար իւր բոլոր ընդունակութիւն-ներովն հանդերձ, անխաղ լինէր նա կնանքի յարուցած բազմազան գծուարժութիւններէ հար-թելով իրեն արժանի անպարէզ դասակը. որով աշխարհ մեծ նկարչէ մը պիտի զգուրէ: Օտրք է որ ազամանէն այն ժամանակ միայն զոհարարու պատը կը գտնէայ, երբ մարդկային ճարտարու-թիւնը կը գտնէ այն, մարբելով ու յղէլով՝ ե-րեւան կը հանէ անոր դրանելի Եւրոպ. եւ այլ յառ-կութիւնները: Այսպէս է եղած նաեւ Այլագովակիի համար՝ 1833ին, գեռ. 16 տարեկան եղած ժամա-նակ, շնորհիւ իւր աղքեցիկ պաշտպանին՝ Պետեր-բուրգի Գեղարուեստից Գեղարուեստի ընդունակեցու իբրեւ գիշերօթիկ սան, եւ իւր ուսման առաջին տարիներէն ցոյց տուաւ՝ թէ ինչ մեծ ապագայ կը խոստանար ինք՝ նկարչութեան ասպետի գիւղ: Իւր ծովանկարի տաղանդն առաջին անգամ երեւան եկաւ 1835ին նկարած «Օդը ծովու երեսին», պատ-կերով, որու համար առաջին արժաթէ մետալով վարձատրուեցաւ: Իբրեւ ծովագետի դասակ՝ իւր մաքր եւ հազու մինչեւ խորքը թափանցած էր ծովային հորիզոն, որ այնուհետեւ իրեն համար նկարչական բանաստեղծութեան անվերջանալի աղ-բիւր պիտի գտնուար: Այս առաջին յայտնութենէ վերջ Այլագովակին ինքզինքը բոլորովին նուիրեց իւր սիրած տարրին պատկերացման, որ հնգաշեան

¹ Ուսումը այժմ 81 է մէն է: Թէ որչափ ընդհանուր նկարչէ է եղած նա, գիւրեւ է գտանել այն պարագային՝ որ 60ամեայ գործունէութեան միջոցն — իւր նկարած պատ-կերներու թիւը. մեծ են փոքր, Եւրոպ. հասկի կը շանին:

² Որում յարգութեան գլխաւոր կամ սկզբնական պատճառն է եղած ուսու մեկնումն մը՝ Ալ. Պապանովի, որ հայրական ինքնակով՝ Այլագովակիին տունն ամեն անգամարհ հարկէց, անսպասելի, որ այնքան գիւրեւրէն է եղած աղքատ արուեստագետներու համար, մանուկը գործին սկիզբը: